

Presidente de la Organización Latinoamericana y Caribeña de Centros Históricos

---

From the Selected Works of Fernando Carrión Mena

March, 2019

Urbicidi o la prodúcelo de l'oblit

Fernando Carrión Mena, Arq.

Available at: https://works.bepress.com/fernando_carrion/748/

Memòria de la destrucció

La crema de Xàtiva i altres urbicidis

PURIFICACIÓ MASCARELL (ed.)

estudis universitaris

institució alfons el magnànim
centre valencià d'estudis i d'investigació

PURIFICACIÓ MASCARELL (ED.)

Memòria de la destrucció

La crema de Xàtiva i altres urbicidis

INSTITUCIÓ
alfons el magnànim
centre valencià
d'estudis i d'investigació
VALENCIA, 2019

Collabora:

Excel·lentíssim Ajuntament de Xàtiva

Edició composta amb lletra Andralis ND OSF i Andralis ND SC i impresa sobre paper Clarex 1.27 Literatura Color 03 de 90 g/m²

Traducció dels textos del castellà al valencià:

Estefania Gómez Fuentes (del text de Carlos Thiebaut i del text de Carolina Rodríguez-López i José Luis González Casas),
Arantxa Llàcer Martorell (del text de Fernando Carrión),
Verònica Zaragoza Gómez (del text d'Isabel Palomera)

Edició a càrrec de Purificació Mascarell

© 2019, dels textos: els autors

© 2019, de les fotografies: els autors

© 2019, d'aquesta edició:

Institució Alfons el Magnànim
Centra Valencià d'Estudis i Investigació
Corona, 36 — 46003 València
Tel.: +34 963 883 169
iam@alfonselmagnanim.com
www.alfonselmagnanim.net

Disseny de la coberta: Estudio Juan Nava

Disseny de la col·lecció: Fèlix Bella

Il·lustració de portada: Alfredo Pardo

ISBN: 978-84-7822-787-7

Dipòsit legal: V. 348-2019

Maquetació: Jaume Ortola

Impressió: IMPREMTA DE LA
DIPUTACIÓ DE VALÈNCIA

Índex

Entre les cendres i el record 9

Purificació Mascarell

CAUSES I EFECTES DE LA DESTRUCCIÓ

Urbicidi o la producció de l'oblit 17

Fernando Carrión

Bombardejar ciutats per a destruir formes de vida. Sobre l'extermini de la població civil en les guerres 37

Carlos Thiebaut

Sense arxius, sense memòria 53

Isabel Palomera Parra

URBICIDIS ABANS I DESPRÉS DE 1707

L'impacte cronístic de la destrucció d'una part de la ciutat.

Barcelona, 1599 69

Arantxa Llàcer

La Ciutat Universitària de Madrid: de paisatge universitari a paisatge bèl·lic 81

Carolina Rodríguez-López i José Luis González Casas

Conquerir Oviedo. Una anàlisi qualitativa dels bombardejos republicans a la capital asturiana durant la guerra civil espanyola (1936-1939) 101

Juan-Boris Ruiz-Núñez

Entre cendres i ruïnes: preludi a l'Holocaust nazi.

La destrucció simbòlica de la identitat a partir de l'aniquilació patrimonial 117

María Lillo Manzanos i Asís Pérez Casas

ENTORN DE LA GUERRA DE SUCCESSIÓ

La Guerra de Successió des d'uns ulls de dona: la crema de Vila-real (1706) narrada per sor Maria Teresa de Jesús d'Agramunt 131

Verònica Zaragoza Gómez

Els refugiats valencians en el setge de Barcelona de 1713-14 (i alguns dels seus destins posteriors) 159

Agustí Alcoberro

Incendi i saqueig de poblacions catalanes per part de les tropes borbòniques al final de la guerra de Successió (1713-1714) 179

Joaquim Albareda

L'ANIQUILACIÓ DE XÀTIVA

De Xàtiva a San Felipe. La conquesta borbònica i les primeres passes de la «colonització» 201

Carme Pérez Aparicio

La crema de Xàtiva (1707) en dietaris i relacions 223

Vicent Josep Escartí

Les intencions de Felip V a Xàtiva des del punt de vista urbanístic 247

Pablo Camarasa Balaguer

LA GESTIÓ DE LA MEMÒRIA

La crema de Xàtiva com a símbol reivindicatiu de la Renaixença valenciana 261

Rafael Roca

La crema de Xàtiva com a símbol del valencianisme cultural i polític al llarg del segle xx 279

Germán Ramírez Aledón

«Quan el tòpic ve d'Almansa...». Conversa entre Herminio Gómez i Paco Cerdà 315

Transcripció de Carlos Moreno Ponce

Causes i efectes de la destrucció

Urbicidi o la producció de l'oblit

Fernando Carrión
Facultad Latinoamericana de Ciencias
Sociales - FLACSO (Quito, Ecuador)

1. Introducció

Mai abans havia estat tan present el tema del patrimoni en l'agenda dels mitjans de comunicació, en l'espai dels especialistes i en l'escenari de la ciutadania patrimonial. Sens dubte, aquesta visibilitat i aquest posicionament no és casual: mai s'havia destruït tant de patrimoni com ara!

El procés de destrucció selectiu i massiu del patrimoni s'ha desenvolupat sense l'impediment dels subjectes patrimonials institucionals –nacionals i internacionals– encarregats de vetlar per la seua salvaguarda, tant que no han reaccionat, per exemple, enfront del derrocament de la biblioteca d'Alexandria, el bombardeig de Bagdad, la invasió turística de Venècia, la construcció de les grans torres habitables a Santiago Centre o el buidament de la societat en el centre històric de Quito.¹ És més, en molts casos, les seues accions han estat les que han provocat el deteriorament del patrimoni acumulat.

Aquesta feblesa institucional posa en qüestió la seua condició estructural i també els paradigmes tradicionals amb els quals s'ha abordat la temàtica.² En altres paraules, la destrucció del patrimoni, la feblesa institucional i l'obsolescència conceptual –en el marc de la

1 En 1990, la població del centre històric de Quito era de 81.384 habitants, 20 anys després es va reduir a 40.913 (Del Pino, 2013).

2 Els paradigmes hegemònics han estat funcionals respecte a aquests processos, per exemple, gràcies a les polítiques de turisme, de gentrificació i de conservació, entre altres.

globalització– configuren una conjuntura patrimonial marcada per la producció de l’oblit, que bé podria caracteritzar-se com una crisi global del patrimoni, molt similar a la produïda després de la Segona Guerra Mundial,³ amb la diferència que aquella va estar localitzada a Europa i l’actual es desplega de manera generalitzada i ubiqua en el territori.⁴ Aquest fenomen és possible perquè s’ha produït la globalització del patrimoni gràcies a la revolució científicotecnològica en el camp de les comunicacions, a les declaracions de patrimoni de la humanitat,⁵ al pes de la cooperació internacional i al turisme homogeneïtzador que trenca fronteres.

I és que ara el patrimoni se’ns revela com una construcció social i, per tant, com un fenomen històric que muta constantment; per això existeixen conjuntures de transformació de les seues maneres de (re)producció particulars. Aquest és un factor constant de tota crisi, perquè es converteix en una dicotomia que divideix i integra moments diferents.

La crisi patrimonial és una oportunitat que es comença a sentir com un punt de partida d’una nova realitat: naix de la queixa social en creixement, de la reivindicació ciutadana que pressiona i, sobretot, de l’aparició de certs indicis de projectes col·lectius alternatius. En aquesta perspectiva i en aquesta conjuntura vivim la confrontació de dos models de gestió que busquen resoldre aquesta crisi: l’un sota la protecció del mercat (acumulació) i l’altre des del pes del que és públic (democratització); però aquesta crisi no solament té efectes en l’exercici de govern, sinó també en la concepció del patrimoni,

3 Situació molt semblant a la que es va viure amb la Segona Guerra Mundial a Europa, la qual va suposar un fort impuls de les tesis de la restauració i reconstrucció monumental.

4 La humanitat ha viscut tres grans conjuntures patrimonials: en primer lloc, la primera modernitat; en segon lloc, la guerra mundial, i actualment, la globalització.

5 En aquest moment són 187 ciutats considerades Patrimoni de la Humanitat les que decideixen conformar l’Organització de Ciutats Patrimoni de la Humanitat (OCPM), per tal d’intercanviar experiències, difondre coneixements, generar assistència tècnica, d’entre altres accions (<http://www.ovprm.org/>). A més, cal assenyalar que actualment (any 2013) hi ha catalogats 981 llocs: 759 culturals, 193 naturals i 29 mixtos, en 160 països del món sencer.

la qual cosa posa el concepte, per primera vegada, en una doble condició creativa: superar el fetitxisme patrimonial i acceptar la seua condició polisèmica.

Amb aquest treball es vol fer una aportació al coneixement d’aquesta conjuntura patrimonial mitjançant un gir metodològic: es pretén oposar el sentit de la producció de l’oblit a la visió monopolista del patrimoni com a bé dipositari de la memòria (monument⁶), de tal manera que es reconstruísca l’equilibri en l’equació patrimonial entre l’acumulació del passat (patrimoni) i la destrucció del present (balafiament), però des dels seus processos socials constitutius.

Si tradicionalment s’han ressaltat els atributs del bé patrimonial –vinculats generalment al que és monumental–, actualment el que està en discussió són les relacions socials que expliquen la pèrdua del patrimoni acumulat contínuament al llarg de la història. En altres paraules, el debat s’ha centrat a concebre el patrimoni menys a partir dels atributs i més des de relacions socials que el constitueixen. Però també es tracta de cridar l’atenció des de l’angle invers a la quantitat de memòria acumulada, és a dir, des de les lògiques i formes de producció de l’oblit, per a entendre els processos de generació patrimonial pels seus orígens (econòmics, culturals, polítics), i menys a partir de l’objecte de la destrucció (monument), per a construir noves maneres de produir sostenibilitat en l’acumulació històrica del patrimoni (valor històric).

Aquest gir metodològic permetrà curar amb l’exemple, però a l’inrevés: mirar des del que es perd, posar en una balança el que es recupera i el que es destrueix en honor de suposats «valors superiors» provinents de la política, de la guerra o de l’economia, que inclouen les institucions destinades a mitigar l’oblit.

El concepte urbicidi és central en la comprensió d’aquest procés, perquè ajuda a entendre el que es perd i, a partir d’aquesta pèrdua, entendre allò que s’ha de mantenir i allò que s’ha de construir.

6 La definició de «monumento», segons el DRAE és: «*Obra pública y patente, como una estatua, una inscripción o un sepulcro, puesta en memoria de una acción heroica u otra cosa singular. Construcción que posee valor artístico, arqueológico, histórico, etc.*» (destaquem alguns dels termes dins la definició).

2. Patrimoni: polisèmia i fetitxisme

La paraula patrimoni ve del llatí i es compon, d'una banda, de *patri*, que significa pare, i per un altre, *onium*, que vol dir rebut, és a dir: és rebut per línia paterna. D'aquesta composició deriva que siga una definició altament dinàmica que comporta un procés històric que té actors explícits: els que reben (és rebut per) i el que transmet (per línia paterna); és a dir, actors que interactuen com a subjectes patrimonials en relació a la disputa de l'herència (Carrión, 2010).

Aquesta noció de patrimoni no defineix béns o coses (cosifica) –siguen materials, immaterials o espirituals–, sinó una relació que delimita un àmbit particular del conflicte social: el llegat o l'herència, i ho fa segons la correlació de forces dels subjectes patrimonials en un moment i en un lloc concrets, aquesta relació és la que, finalment, defineix la condició de poder de cadascun d'ells, perquè sense apropiació –com a base del poder– no hi ha patrimoni.

És en el context dels mecanismes de transmissió del patrimoni –propis del processament del conflicte– que s'aconsegueix la sostenibilitat històrica del procés, situació molt similar al que ocorre en el nucli familiar entre el pare i els seus fills. És a dir que el patrimoni genera un poder que naix de la propietat i del pes que els subjectes patrimonials tenen en la seua interacció: algú ha d'apropriar-se'n perquè existisca el patrimoni i, sens dubte, la propietat és una relació social constituïda històricament.

D'aquesta manera, el patrimoni és el resultat d'un procés històric d'acumulació contínua de temps i, al seu torn, és un mecanisme productor d'història. Aquest procés s'esdevé gràcies a la transformació constant de la massa patrimonial (patrimoni) mitjançant la seua transmissió entre els subjectes, en una doble situació: la democratització del patrimoni (propietat i poder) i l'increment del valor històric (afegeix temps al passat), que no tenen res a veure amb les polítiques de conservació. Aquesta historicitat de la relació social –que defineix l'heretat productiva– nega el fetitxisme patrimonial, així com les pràctiques de contenció de la història en el seu únic moment: l'origen.

En última instància, el patrimoni comporta, d'una banda, una propietat que atorga al subjecte patrimonial un poder i, per una altra banda, una transferència o heretat que –per més familiar i privada que siga– ha de ser ventilada pel sector públic, com ara: les corts de justícia (marc institucional públic) i la normativa del codi civil (pacte social), que són els qui determinen el protocol que cal seguir. El patrimoni en l'àmbit del conjunt de la societat no és molt diferent: el conflicte ha de ser processat amb normes jurídiques, institucions i, també, amb polítiques públiques perquè, en cas contrari, serà el mercat qui se n'encarregue des de la seua pròpia lògica, sobretot si –com ocorre ara– hi ha processos de desregulació que tenen com a fonament atraure capitals (condicions generals) que transformen el patrimoni en capital físic.

El patrimoni solament pot ser concebut històricament perquè hi ha una lògica de poder sostinguda en les relacions dels subjectes patrimonials que el (re)produeixen, transfereixen i consumeixen. Si es compleix aquesta premissa, es poden distingir tres grans conjuntures patrimonials al llarg de la història: la primera, vinculada a la modernitat, quan l'Estat s'apropia del patrimoni (patrimoni institucional), per a concebre'l com un «aparell ideològic» que construeix i legitima la història oficial, gràcies al gaudi que genera la seua espectacularització i a la massificació del seu consum contemplatiu,⁷ provinent de la sobreurbanització de la població.

En aquest moment –característic com a conjuntura patrimonial– es produeix el fet fundacional del naixement del patrimoni històric –perquè el patrimoni no ha existit sempre– a partir de dues vies constitutives: d'una banda, dels monuments construïts amb una funció social rellevant, com pot ser la missa (valor d'ús), però que requereixen la seua perdurabilitat en el temps com a testimoniatge d'una època, siga per la importància de la funció que exercia o per la riquesa de la seua producció material. En aquest cas parlem d'un

⁷ Posteriorment adquirirà un pes singular el valor de *canvi*, just quan el model capitalista es consolida i quan el turisme i el sector immobiliari donen una nova connotació al patrimoni: capital físic que pot generar grans utilitats a qui en siga el posseïdor o l'explote econòmicament.

increment de la seua qualitat funcional (valor d'ús), la necessitat del sentit memorialístic (valor històric). I per una altra banda, per la necessitat que hi ha de fer públic un fet històric del passat⁸ mitjançant la construcció explícita d'un nou bé patrimonial (monument) que des del principi nasca amb valor històric, com si fóra el seu valor d'ús. En aquest moment es diferencia patrimoni com a valor d'ús, del patrimoni històric com a valor memorialístic o històric.

La conjuntura següent està relacionada amb el període de la primera i la segona guerres mundials, quan es produeixen destruccions del patrimoni històric europeu significatives, localitzades en les ciutats més emblemàtiques. A partir d'aquest moment Europa es converteix en l'espai principal d'irradiació del pensament –sobretot de les polítiques patrimonials que es van universalitzar acríticament.⁹ Per a formalitzar aquestes propostes s'utilitzaren les denominades cartes –que adoptaren el nom de la ciutat on eren redactades¹⁰– i les convencions, les dues sota el principi de la conservació monumental en diferents graus, que van ser incapaces de comprendre la riquesa dels fenòmens particulars i, molt menys, d'aturar els processos destructius.

La càrrega històrica del patrimoni supera aquell paradigma¹¹ dominant del patrimoni que es recolza en la devoció per certs béns –com ara objectes essencials, siguen tangibles o intangibles, materials o immaterials–, que va esdevenir *fetixisme patrimonial*,¹² de manera que deixa de banda les relacions socials que les (re)produeixen o

8 Tant l'un com l'altre produeixen «història oficial».

9 La Segona Guerra Mundial va destruir d'un dia a l'altre el patrimoni de les ciutats, mentre a Amèrica Llatina l'erosió va venir de les condicions socioeconòmiques i de les característiques de la urbanització.

10 La Carta d'Atenes (1931) va ser redactada sols per especialistes europeus, en la de Venècia (1964) van participar tres «estranyos» provinents del Perú, Mèxic i Tunísia i, després, en 1972 es va dur a terme la primera convenció sobre la protecció del patrimoni mundial, cultural i natural amb la participació de prop de 80 països del món.

11 Segons Thomas Kuhn (1971), el paradigma fa referència al «conjunt de pràctiques que defineixen una disciplina científica durant un període específic».

12 S'acosta a la proposta de Marx (2000) respecte del sentit i contingut del «fetixisme de la mercaderia».

les amaguen darrere dels atributs del bé. Aquesta visió històrica¹³ es concreta en la producció social del patrimoni, esdevinguda en moments, en llocs i en societats particulars.

Els centres històrics, per exemple, van ser concebuts com un bé físic que tenia certs atributs (conjunt monumental) però no relacions. Per això, quan els centres històrics són analitzats històricament, com a producció social, la qualitat central –que és una definició relativa– es fa líquida i la càrrega històrica es redueix a trobar el moment de la seua gènesi per a aplicar-hi les polítiques de conservació. D'aquesta manera, se'l buida d'història i s'incrementa la càrrega fetixista: és per això que la conservació produeix la negació de la condició històrica del centre històric; tant que en valorar el patrimoni produït durant la conquesta espanyola es realça la dominació colonial a través dels atributs que se li assignen al monument –o al conjunt monumental– i es congela la història en el moment del seu origen. Aquest procés comporta la negació del procés continu d'acumulació del temps passat que permet lectures múltiples i simultànies provinents de temps diferents en forma de palimpsest (valor històric).

D'aquesta manera la condició històrica es liqua quan el monument es converteix en l'element que determina de l'existència del patrimoni i no a l'inrevés: el patrimoni és una herència o transmissió creativa que produeix un increment del valor històric del bé. Per això no accepten que, per exemple, la demarcació d'un centre històric nasca de la política urbana i de la correlació de forces dels subjectes patrimonials i, en canvi, sí que creuen que la seua delimitació ve d'un demiürg creador que cau del cel, encarnat per una deïtat o per un tècnic.

Com a reacció a aquest fetixisme patrimonial han sorgit dues visions. La primera visió, entesa com a capital físic que cal repro-

13 Ací s'inscriu la definició del «patrimoni monumental colonial» com a determinació de l'existència d'un centre fundacional de valor a Amèrica Llatina que, fins i tot, acaba per definir-se mitjançant l'existència d'un centre homogeni i colonial (recinte colonial, estil colonial) que s'hi projecta. El que és colonial no va ser homogeni sinó que es va donar mitjançant la imposició de la cultura, l'economia dels conqueridors als conquerits. Si bé va ser una fase històrica que no es pot oblidar, sí que pot conduir a sublimar.

duir i acumular per a obtenir guanys econòmics significatius (valor de canvi); en aquesta perspectiva el turisme és gravitant, encara que també ho és el món comercial i el sector immobiliari (BID). I la segona visió que comença a fer els seus primers passos des del concepte de patrimoni com a capital social que permetria enfortir les institucions i millorar la cohesió social.

El patrimoni històric actualment és, a més, una definició polisèmica¹⁴ perquè té formes de concebre'l múltiples i plurals, tant que trenca amb la definició hegemònica inscrita en la lògica del pensament únic, que no accepta dissidències. A continuació podem veure diverses entrades que ens mostren aquesta realitat:

— *L'itinerari històric* –propi del transcurs dels temps– que dóna lloc a una seqüència que, segons Choay (2009), va de la connotació familiar (patrimoni familiar), a l'economia (patrimoni econòmic), al camp jurídic¹⁵ i després segueix a l'àmbit polític (patrimonialisme¹⁶), totes amb un pes del sentit de propietat singular. Patrimoni és, llavors, allò que es posseeix sota diferents formes i que el dret acaba per formalitzar.

— La fragmentació en *tipus patrimonials* s'expressa en tres situacions: una, vinculada al seu caràcter dicotòmic, material o immaterial, així com tangible o intangible; la segona, relacionada amb l'àmbit sectorial del patrimoni: industrial, cultural, militar, arquitectònic, musical; i la tercera, referida al que Bourdieu (1999) va denominar *l'efecte lloc*, que planteja un univers patrimonial segons l'espai on es construeixca. Com que històricament el concepte naix a Europa –en la modernitat– és aquest el punt de partida des d'on s'irradia al món, cosa que per ara no és possible si tenim en compte l'emergència

de noves realitats a escala planetària;¹⁷ aquest és el cas típic del sentit de la «glocalització» del patrimoni –definida per Robertson (1992)–, que el pluralitza. La riquesa de l'univers patrimonial radica en la seua acumulació (noció d'antiguitat) i en la seua diversitat.

— *Les posicions teòrico-metodològiques* defineixen les característiques de l'objecte de pensament: la visió tradicional posa èmfasi en el denominat bé patrimonial, siga material o immaterial, i que és probablement la més estesa. Aquesta visió s'està qüestionant recentment a partir de tres posicions: la primera, que sorgeix de la definició del capital físic que ha de reproduir-se amb altes taxes de guany (BID, Turisme), i l'altra des del significat del capital social, que enforteix les institucions i la cohesió social. Addicionalment es troba la tercera visió, en què el bé patrimonial es concep com un escenari de conflicte entre subjectes patrimonials al voltant de la transmissió sostenible de l'herència.

Per tant, així com l'element polisèmic és un avanç, també ho és la superació del fetixisme patrimonial, tots dos inscrits sota una condició històrica. Però també ho és el fet que el procés d'urbanització de la societat ha determinat que la ciutat siga l'espai amb la densitat de patrimoni més alta, tant que tot el que conté una urbs és patrimonial, perquè la totalitat de la ciutat i les seues parts tenen un valor d'ús. Això no obstant, solament algunes parts adquireixen la condició de patrimoni històric, gràcies a l'acumulació contínua del valor d'història. Per això l'urbicidi pot actuar sobre el patrimoni, el patrimoni històric o sobre tots dos, depenent de les estratègies dissenyades.

14 Com també ho són els conceptes de democràcia, desenvolupament i descentralització, entre d'altres.

15 Aquest reconeixement en el camp jurídic té dues implicacions importants: primer, s'ubica en el camp del dret i, segon, ho converteix en un procés públic que està reglat –a través d'un pacte social: això és, una llei– que són formes de processar el conflicte de l'herència.

16 Es refereix als subjectes patrimonials (patriarcal) que consideren els béns públics com a propis, és a dir, s'apropien d'allò que és públic.

17 «Mi labor en el continente americano durante más de veinte años, en contraste con el trabajo en mi país y resto de Europa, me ha hecho observar que para resolver el problema de la conservación del patrimonio cultural americano es necesario un planteamiento diferente al europeo, en muchos aspectos. (...) Aunque la filosofía de los criterios restauradores tenga una unidad original en todo el mundo, no se pueden olvidar las características diferenciales entre el patrimonio cultural europeo y el americano.» (González de Valcárcel, 1997).

3. Urbicidi: producció social d'oblit

El concepte urbicidi naix en la dècada dels anys seixanta de la mà de Michael Moorcock en l'àmbit de la literatura (1963). Hauran de passar uns anys més perquè comence a ser utilitzat en el camp dels estudis de la ciutat, a través de dues entrades metodològiques diferents: la primera, relacionada amb els efectes devastadors que produeixen les guerres en les ciutats i, la segona, vinculada explícitament als impactes que genera la refuncionalització de les ciutats, sobretot en aquells llocs on habiten els sectors populars, com va ocórrer a Nova York (Bronx) o a Chicago. Després d'aquests dos intents –l'un en què la ciutat actua com a escenari i l'altre com a part constitutiva de la ciutat– el concepte pràcticament va desaparèixer per la suposada falta de comprensió de la realitat urbana.

No obstant això, aquesta noció ha de treballar-se perquè té una gran riquesa per a explicar alguns dels fenòmens propis de l'urbanisme neoliberal que viuen les ciutats d'Amèrica Llatina, i, encara més si la vinculen al concepte de patrimoni, que en aquest context històric es transforma en capital físic. És per aquest motiu que de la relació entre urbicidi i patrimoni és factible trobar la riquesa de la seua formulació.

L'urbicidi és un neologisme que encarna una paraula composta per: *urbs* que és sinònim de ciutat i *cidi* de mort, és a dir, la mort de la ciutat.¹⁸ Però així com l'homicidi expressa la defunció d'una persona, el feminicidi el d'una dona per raons de gènere, o el suïcidi el d'un ésser humà de forma autoinfligida, l'urbicidi no és la mort de totes les urbs, ni tampoc la fi de la ciutat com a realitat complexa, sinó, més aviat, l'assassinat d'una ciutat en particular o d'alguns dels seus components essencials, per processos clarament definits.

Es pot afirmar que es tracta d'un concepte en construcció relacionat amb l'assassinat litúrgic de les urbs quan es produeixen agressions i accions amb premeditació, ordre i forma explícita. És a dir,

¹⁸ Terme que prové del llatí: *urbs*, ciutat; *caedere*, tallar o assassinar, i *occido*, massacre.

es tracta de l'assassinat o de la violència en contra de la ciutat per raons urbanes. En principi parlem d'accions militars, econòmiques, culturals o polítiques que: i) destrueixen la identitat, els símbols i la memòria col·lectiva de la societat local concentrada en les ciutats, i també canvien el sentit de la ciutadania pel del client o consumidor (*civitas*); ii) privatitzen, concentren o subordinen les polítiques i les institucions públiques als interessos del mercat o del poder central, i perden així les possibilitats de l'autogovern i de la representació (*polis*); iii) arrasen els sistemes dels espais significatius de la vida en comú com ara les places, els monuments, les infraestructures (ponts, carreteres) i les biblioteques (*urbs*).

Per a il·lustrar aquesta afirmació i a manera d'exemple, es poden assenyalar els següents casos emblemàtics de producció social de l'urbicidi:

a) Probablement el més evident té a veure amb les guerres i les lluites fraticides desenvolupades en el món sencer i des de temps immemorables, encara que amb l'afegit que actualment el seu escenari principal, com a conseqüència de la urbanització planetària, són les ciutats. Sense remuntar-nos molt en el temps, trobem els següents casos d'aquesta classe de devastació de ciutats:

— L'emblemàtica ciutat de Guernica –destruïda en 1937– és un exemple important perquè va ser un assaig dels bombardejos massius que es van donar més tard, durant la Segona Guerra Mundial. Però, addicionalment, perquè va ser una incursió aèria devastadora, executada per forces italianes i alemanyes en el marc de la Guerra Civil espanyola. Els punts estratègics que s'havien d'aniquilar eren el pont, l'estació de ferrocarril i la carretera de l'est de la ciutat, suposadament per a contenir les forces basques. No obstant això, l'objectiu real va ser el de la destrucció de la ciutat de Guernica, per la seua condició de capital cultural i històrica del País Basc i perquè era un santuari d'afirmació de la seua llibertat i de la seua democràcia, contraris al poder monàrquic, centralitzat i feixista encarnat per Franco. Les conseqüències: més del 7 %

de la població morta, el 74 % dels edificis destruïts i, el més important, la reducció de la moral dels bascos.

— Els impactes que es van produir en la Segona Guerra Mundial, en ciutats com Varsòvia, Berlín, Tòquio i, sobretot, Hiroshima i Nagasaki, entre moltes altres que poden esmentar-se. Les primeres que hem citat van patir actes de violència militar pel fet de ser escenaris de la guerra o com a ciutats de la guerra que havien de ser destruïdes. Les dues últimes que hem esmentat van ser arrasades com a part d'una ofensiva que cercava mostrar la supremacia d'un país sobre la resta del món, just en les últimes fases de la guerra.

— A partir de la dècada dels anys noranta del segle passat es desenvolupen noves guerres en dos escenaris: la dels Balcans, que com assenyala l'excalcalde de Belgrad, Bogdan Bogdanovic, van ser explícitament antiurbanes, destinades a socavar els valors culturals concentrats en les ciutats; ací hi ha les urbs de Sarajevo, Belgrad, Mostar, Grozni. També hi ha les ciutats que van ser l'epicentre de l'escissió de la Unió Soviètica i de la conformació de la Federació Russa, en què sobreïxen les nacions de Txetxènia i Geòrgia, entre altres.

— Després van venir les guerres «preventives» impulsades per George Bush, president dels EUA o les «guerres necessàries» generades pel premi Nobel de la Pau, Barack Obama, que van utilitzar com a pretext l'atac a traïció dels talibans als Estats Units –l'11 de setembre de 2001–, en els llocs amb la càrrega simbòlica més gran del país: les Torres Bessones de Nova York com a expressió del poder econòmic, el Pentàgon a Washington, seu del Departament de Defensa, i la Casa Blanca, com a expressió del poder polític dels EUA, que no va arribar a concretar-se. La reacció immediata va ser la invasió d'Iraq i d'Afganistan, on les ciutats emblemàtiques de Bagdad, capital de l'Iraq, i Kabul, capital d'Afganistan, entre d'altres, van patir la destrucció del patrimoni mitjançant sancions, saquejos i atacs militars.

— No es poden deixar d'esmentar les conflagracions esdevingudes en la zona àrab; allí els casos més significatius són els de Líbia (Trípoli, Bengasi) i Síria (Damasc, Alep), a més dels països inscrits en l'anomenada primavera àrab com Tunísia, amb la capital amb el mateix nom, i Egipte, amb el Caire i Alexandria.

— S'han de ressaltar els conflictes de llarga durada com per exemple l'àrab-israelià, pel qual Jerusalem, Haifa, Gaza i tantes altres ciutats pateixen els efectes culturals de la guerra permanent. Tampoc s'ha de deixar passar per alt el conflicte intern colombià, a què s'han sumat els ingredients provinents de les economies il·legals (drogues, armes, precursors químics, tractes) per a destruir ciutats de manera terrorista. I molt menys oblidar els efectes de la guerra civil libanesa, dels atacs israelians i de la confrontació interna entre cristians i musulmans que va perjudicar greument el patrimoni mil·lenari de la ciutat de Beirut i els seus habitants.

En general aquests casos presenten l'enfocament militar d'estratègies i tàctiques per a sotmetre les ciutats adversàries –físicament i moralment– mitjançant: l'assassinat de persones (selectiu, massiu), l'aïllament (aeroports, ponts), la restricció dels serveis bàsics (energia elèctrica, aigua potable), el bloqueig del proveïment (menjar, recanvis) i, a més, a través de l'acció exclusivament simbòlica sobre els monuments, els llocs de trobada, les esglésies, les mesquites i les biblioteques, tots ells símbols urbans de la vida en comú en les ciutats.

b) Un element productor d'urbicidi que no es pot deixar d'esmentar és la violència urbana, sobretot perquè en aquests últims 20 anys, almenys a Amèrica Llatina, hi ha hagut un increment considerable dels homicidis en les ciutats.¹⁹ Si antigament es creia que la ciutat era una causa de la violència –per la via de l'etiologia–, actualment es pot afirmar que la violència en la ciutat produeix molts més impactes negatius, i fins i tot la violència objectiva (els

¹⁹ Si es mesura per la taxa d'homicidis, el 1980 era de 12 per cent mil habitants, mentre que el 2006 va pujar fins el 25'3 (Klisberg, 2008).

fets produïts) i la violència subjectiva (el temor) s'han convertit en principis urbanístics que tendeixen a negar la ciutat sota l'urbicidi:

— La violència urbana es desplega en el temps mitjançant una lògica temporal inequívocament marcada: el calendari cultural fa que cada setmana siga diferent, els caps de setmana són diferents dels dies laborals i les hores de la nit difereixen de les del dia. Clarament hi ha una cronologia delictiva que afecta la dinàmica urbana i la ciutat, tant que, en termes generals, s'observa una reducció significativa de l'ús de la ciutat: ja no hi ha una ciutat de 365 dies, de 54 setmanes o de 24 hores.

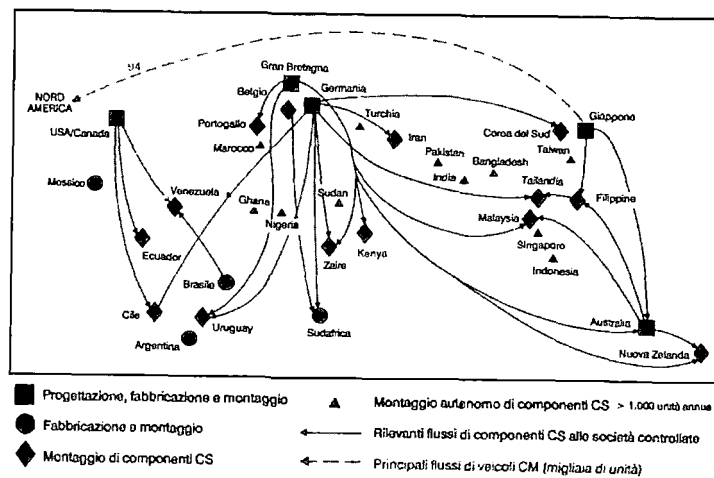
— La violència en la ciutat tendeix a desenvolupar-se en l'espai però sota una lògica urbana explícita, que corrobora l'existència d'espais delictius, que, a poc a poc, prenen la ciutat, bé amb la percepció d'inseguretat o amb els diversos fets delictius. Aquesta percepció d'inseguretat és difusa i ubíqua, encara que afí als estigmes territorials. Mentrestant, la realitat dels fets delictius s'origina en la fragmentació urbana existent: es roben bancs on hi ha bancs, la criminalitat del centre és diferent de la de la perifèria, la violència en l'espai públic difereix de la de l'espai privat.

— Addicionalment, la violència en les ciutats, com a part de la interacció social, produeix efectes devastadors en la convivència social i en la vida quotidiana, tant que es redueixen les condicions de solidaritat i s'amplien les múltiples modalitats de justícia, com ara fer justícia pel seu compte mitjançant la compra d'armes, aprendre defensa personal, executar persones o convertir-se en client de la pròspera indústria de la seguretat privada. Però també perquè qualsevol desconegut es converteix en un potencial agressor i perquè es concep l'espai públic com un espai fora de control (Carrión, 2009).

Sens dubte la violència urbana redueix les seues bases essencials: el temps, l'espai i la ciutadania i també, per la falta de respostes positives, les institucions i les polítiques perden tot el crèdit. Per tant, l'urbicidi té en la violència una font d'existència important, perquè, simultàniament, construeix l'oblit i destrueix la memòria.

c) Un dels impactes més significatius prové de l'economia i l'emplaçament de la lògica de la ciutat neoliberal:

— La modificació i el desplaçament de les condicions generals i estructurals de l'acumulació produeixen, per exemple, la crisi irreversible de la ciutat de Detroit.²⁰ El canvi global del model de producció d'una ciutat inicialment nascuda i desenvolupada al voltant de la indústria automotriu —quan aquest poderós sector de l'economia s'emparava en una forma de producció concentrada en un espai específic— cau en una profunda depressió a causa de la descomposició i la reordenació del conjunt dels processos de producció a escala planetària. El resultat d'aquest declivi és que l'urbs queda per fora dels nous circuits econòmics, com es descriu en el següent gràfic realitzat per Celata F. (2007):

Estructura productiva de General Motors

²⁰ La població s'ha reduït a la meitat en els últims 50 anys, la xifra de l'atur ha triplicat la de l'any 2000, el 47% de les propietats no paguen els impostos municipals, hi ha un deute municipal de prop de 19.000 milions de dòlars, entre altres indicadors d'aquest fenomen.

— D'altra banda i des d'una perspectiva microeconòmica i intraurbana, també es produeixen processos d'urbicidi, a causa dels següents elements: i) el creixement del pes que té el capital de promoció immobiliari dins l'economia urbana; ii) la presència dels grans projectes urbans (GPU) vinguts de la crisi de la planificació urbana i de la demanda del sector immobiliari, i iii) a la transformació de la ciutat segregada per la ciutat fragmentada –pròpia de la «ciutat insular» (Duhau)–, que genera una constel·lació d'espais discontinus constituïts amb «llocs d'excepció» o «zones franques», on l'urbanisme de productes –que respon als negocis privats– s'instal·la per a colonitzar l'espai i expulsar la població amb menys ingressos sota la lògica de la gentrificació.

Aquests llocs d'excepció es nodreixen de l'urbanisme a la carta que genera una normativa pública afí a les reivindicacions del sector immobiliari formalitzades en els eufemismes dels plans parcials, de les fórmules de desregulació del mercat del sòl i de l'immobiliari, o dels incentius tributaris. Finalment, s'expressen en les transformacions urbanístiques del sòl, en la modificació de les densitats, de les altures de les edificacions, així com en l'exempció impositiva i la generació de crèdits subsidiaris. D'aquesta manera formen un vertader enclavament que trenca amb la lògica de l'espai públic, de la prestació homogènia dels serveis i de l'expulsió de la població amb menys ingressos. El resultat: reforcen la segregació urbana i erosionen el capital social, i debiliten el govern de la ciutat.

d) No es pot desconèixer la lògica de la innovació que regna mundialment i que prové de la revolució científicotecnològica en el camp de les comunicacions; aquesta és, òbviament, contrària a la conservació i a la memòria, i promou la tesi que l'èxit depèn de la velocitat del canvi. Per tant, aquesta premissa fa pensar que tot acaba per tornar-se obsolet en terminis molt curts i fa que el més vell cedisca davant del nou.

e) Finalment, un altre element que ha de ser considerat com a urbicidi està relacionat amb el canvi climàtic i les conseqüències en l'àmbit urbà que està produint. La vulnerabilitat del planeta ha

cregut i ho ha fet de manera desigual en termes socials i territorials. Els casos dels terratrèmols i tsunamis a Xile i Haití, dels ciclons a Centreamèrica i les Filipines, les inundacions a la Xina i Nova Orleans i les sequeres a Austràlia estan produint efectes devastadors en les ciutats i en les poblacions que les habiten.

En definitiva, l'urbicidi fa referència, d'una banda, a les pràctiques destinades a la producció de l'oblit, unes pràctiques que en l'actualitat s'emmarquen en l'anomenat xoc de civilitzacions. Es tracta de processos –i no de fets puntuals– que s'inscriuen en contextos molt més amplis; pretenen destruir la memòria històrica de la ciutadania que opera com un mecanisme de cohesió social i d'identitat col·lectiva (*civitas*) i sotmetre així els pobles a les lògiques de societats suposadament més desenvolupades.

Però també, d'altra banda, l'urbicidi vinculat principalment a l'economia urbana condueix a l'erosió de la institucionalitat i de l'autogovern (*polis*) mitjançant les privatitzacions o la corrupció, així com la deterioració de la base material d'una ciutat (*urbs*) en honor d'un suposat desenvolupament urbà inscrit en la lògica de la ciutat neoliberal.

4. (In)conclusions

No es tracta de presentar conclusions en aquest treball perquè és un tema obert i en procés de construcció. No obstant això, sí que s'ha d'assenyalar que tant el patrimoni com l'urbicidi són construccions socials i, per tant, històriques. Aquesta primera constatació condueix a l'afirmació que el patrimoni es revela en aquesta conjuntura com una definició polisèmica i com un concepte que supera el fetixisme patrimonial que el va caracteritzar des del seu inici i que el va conduir al buidament de la societat.

La lògica del monument buit d'història o del patrimoni sense societat és una realitat que no podem continuar acceptant i que, ahora, hem de superar. No és possible que a la memòria –que és un espai de confrontació– la buidem d'història (és la fi de la història que alguns pregonaven?) quan el procés ha de ser just el contrari: sumar-li tots els temps, fins i tot el sentit de futur a la manera d'un

objecte del desig, i distribuir-la equilibradament en la societat. Per a aconseguir-ho és imprescindible construir un projecte col·lectiu del patrimoni amb els subjectes patrimonials més significatius i desenvolupar visions integrals i multidisciplinàries, que vagen més enllà dels conclave i de les tecnocràcies tradicionals.

La ciutat és el lloc que major quantitat de població concentra en el món, és l'espai amb la densitat de patrimoni més alta del planeta, i també és el territori on s'expressa la diversitat poblacional més elevada, mesurada pel valor d'ús (patrimoni), el valor d'història (patrimoni històric) i el valor de canvi (patrimoni econòmic). És per aquest motiu que la producció social de l'urbicidi condueix a la pèrdua de la memòria i a la producció d'oblit del conjunt de la humanitat. A més, com que el patrimoni és l'essència de la cohesió social i de les identitats múltiples que adornen la ciutadania universal, no podem continuar sent indolents davant aquests delictes atroços de la humanitat que ocorren al voltant del món.

El patrimoni és un assumpte de notable importància en les ciutats i les centralitats urbanes (que totes són històriques), és l'espai de l'urbs on el patrimoni té una càrrega major, i per això és imprescindible desenvolupar polítiques urbanes. Atés que l'urbicidi se'n presenta des de diverses matrius (guerra, economia), és ineludible construir ciutats per a la pau, economies urbanes sòlides i ben distribuïdes, polítiques culturals que respecten la diversitat, polítiques que incorporen la tecnologia més avançada i polítiques ambientals que aturen el canvi climàtic global, entre altres qüestions.

L'urbicidi apareix per a fer palesa la necessitat de reivindicar el dret a la ciutat i de produir un urbanisme ciutadà, perquè la democratització del patrimoni és una forma de democratitzar la ciutat. Més encara si es té en compte que s'està produint urbanització sense ciutat, que hi ha processos urbans que neguen la ciutat i que l'espai públic acaba sent un amagatall abans que un espai d'interacció.

Per aquest motiu no podem deixar de plantejar la disjuntiva respecte del patrimoni: és de la humanitat o del mercat? I tampoc deixar d'afirmar que l'antídot a l'urbicidi és el dret a la ciutat, perquè la ciutat i les seues parts són patrimonials.

Bibliografia

- BOURDIEU, Pierre, *La miseria del Mundo*, Madrid, Akal, 1999.
- CARRIÓN, Fernando, *El laberinto de las centralidades históricas en América Latina*, Quito, Ministerio de Cultura, 2010.
- CHOAY, Françoise, *Alegoría del Patrimonio*, Barcelona, Gustavo Gili, 2007.
- DEL PINO, Inés, «Impactos del turismo en sectores patrimoniales», ponència presentada en *La intervención urbana en centros tradicionales con enfoque social*, congrés celebrat a Bogotá, 2013.
- MARX, Carlos, *El Capital*, Ciudad de México, Fondo de Cultura Económica, 2000.
- KLISBERG, Bernardo, «¿Cómo enfrentar la seguridad ciudadana en América Latina?», *Revista Nueva Sociedad* (Buenos Aires), núm. 215, 2008.
- ROBERTSON, Roland, *Globalization: social theory and global culture*, Londres, Sage, 1992.
- KUHN, Tomas, *La estructura de las revoluciones científicas*, México, Fondo de Cultura Económica, 1971.
- ROJAS, Eduardo, *Volver al Centro: la recuperación de las áreas centrales*, Washington, Bid, 2004.